

BÜRO FÜR HEIMATVETRIEBENE AUSLÄNDER (1952–1964): LATVIEŠU BĒGLI RIETUMVĀCIJĀ UN TO LOMA BIROJA DARBĪBĀ

Kārlis Kangeris dzimis 1948. gada 14. jūnijā Augustdorfā, Vācijā. 1966. gadā beidzis Minsteres Latviešu ģimnāziju. Minsteres Universitātē studējis psiholoģiju un vēsturi (1967–1982, ar pārtraukumiem). Pēc 1986. gada vēstures studijas turpinātas Stokholmas Universitātē. Latvijas Universitātē iegūts vēstures doktora grāds (2002). Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktors (2016). Strādājis Stokholmas Universitātes Baltijas pētniecības centrā (1983–2008). Sēderternas (Dienvidstokholmas) Universitātes (*Södertörns högskola*) mācībspēks un dažādu pētniecības projektu līdzstrādnieks (1997–2004). LU Latvijas vēstures institūta pētnieks (no 2008). Latvijas Vēsturnieku komisijas loceklis (1998–2019). Ministru kabineta izveidotās komisijas PSRS nodarīto zaudējumu Latvijai aprēķināšanai loceklis (no 2013). Speciālās starpdisciplinārās komisijas Latvijas PSR Valsts drošības komitejas dokumentu izpētei priekšsēdētājs (2014–2018).

Raksturvārdi: latvieši Rietumvācijā, PSRS repatriācijas politika, Birojs no dzimtenes padzītajiem ārzemniekiem, antikommunisms, aukstais karš.

Kad 1951. gada beigās Starptautiskā bēgļu organizācija (*International Refugee Organization – IRO*) izbeidza savu darbību Rietumvācijas (Vācijas Federatīvās Republikas – VFR) teritorijā, tur vēl bija palikuši ap 220 000 bēgļu (pārvietoto personu), no kuriem ap 160 000 nāca no Austrumeiropas, resp., komunistiskā bloka valstīm (Bulgārijas, Dienvidslāvijas, Polijas (ieskaitot ukraiņus), Rumānijas, Čehoslovākijas, Ungārijas, PSRS, Igaunijas, Latvijas¹ un Lietuvas)². Līdz ar *IRO* darbības izbeigšanu

visi bēgļu jautājumi 1951./1952. gadā bija pārģājuši Rietumvācijas valdības kompetencē.

Birojs no dzimtenes padzītajiem ārzemniekiem – *Büro für heimatvertriebene Ausländer 1952–1964*

Lai iegūtu pārskatu par Austrumeiropas bēgļu grupām, uzturētu kontaktus ar tām un lai veicinātu to kultūras pasākumus, Rietumvācijas valdība 1952. gada oktobrī izveidoja Biroju no dzimtenes padzītajiem ārzemniekiem (*Büro für heimatvertriebene Ausländer – BfHA*). Birojs atradās Diseldorfā, *Cecilienallee 52*. Sākumā tā uzdevumi nebija sevišķi noteikti. Tos skaidri definēja tikai 1955. gadā. Biroja uzdevumos pats birojs ierakstīja:

¹ Latviešu skaits 1951. gada beigās bija 18 154 personas. Turpinoties izceļošanai uz ASV, nākamajos gados latviešu skaits samazinājās līdz 13 133 personām (01.04.1955.).

² Pēc kara beigām no vēlākās Rietumvācijas teritorijas Apvienoto Nāciju Palīdzības un atjaunošanas pārvalde (*United Nations Relief and Rehabilitation Administration – UNRRA*) līdz

1947. gada vasarai bija repatriējusi ap 5,3 milj. cilvēku, bet laika posmā no 1947. līdz 1951. gadam no palikušiem miljons bēgļu *IRO* bija sagādājusi iespēju izceļot uz aizjūras zemēm ap 800 000. Sk. Jacobmeyer 1985, 41, 173; arī Harmsen 1958, 17–19, 22–26.

Novērošana un ziņošana par austrumu emigrāciju VFR (ziņu avots federālajām iestādēm), tās organizācijām, tās darbību, tās sakariem ar ārzemēm; izziņas par atsevišķām personām. [...] Neoficiāli sakari un saskaņošana ar ASV iestādēm, kas sadarbojas ar emigrācijas pārstāvjiem.³

Toties Rietumvācijas Ārlietu ministrija par *BfHA* uzdevumu 5. punktu izteicās diplomātiskā valodā:

*Austrumu emigrācijas novērošana Austrumu–Rietumu saspīlējumu ietvaros un tai no komunistiskajiem režīmiem dzimtenē paredzētā loma koeksistences politikā.*⁴

Birojam bija arī cieša sadarbība ar Vācijas Federālo satversmes aizsardzības biroju (*Bundesamt für Verfassungsschutz – BfV*). Satversmes aizsardzības birojs 1956. gadā izteica vēlšanos, lai *BfHA* arī turpmāk pievērstos ārzemnieku uzraudzīšanai, jo *BfV* patlaban nesot to resursu un zināšanu un tas arī neesot viņu darbības smagumpunkts⁵. Un tā tas palika līdz *BfHA* darbības izbeigšanai 1964. gadā. *BfV* un tā filiāle Minhenē (*Bayerisches Landesamt für Verfassungsschutz*) ar sevišķām mērķdotācijām arī atbalstīja *BfHA* darbu.

Pirmajos darbības gados *BfHA* budžets bija ap 200 000 DM gadā, bet 60. gadu sākumā pieauga līdz pāri par 400 000 DM. Nauda nāca galvenokārt no Ārlietu ministrijas. Budžets būtībā sadalījās divās daļās. Apmēram puse līdzekļu aizgāja *BfHA* pētniecības dienestam, bet otrā daļa regulārajam *BfHA* darbam – kontaktiem ar emigrantu grupām un to uzraudzībai. Pētniecības dienests – *Forschungsdienst Osteuropa* – izdeva pārskatus par notiekošo atsevišķās Austrumeiropas zemēs (komunistiskajā blokā). Tie varēja būt ikmēneša izdevumi vai arī ceturkšņa izdevums (ik pa trim mēnešiem). Materiālu vāca un sakārtoja atsevišķo

tautību darba grupas. 1960. gadā tādu bija 12 ar pāri par 30 līdzstrādniekiem. Līdz 1960. gadam pastāvēja arī atsevišķa Latvijas darba grupa, ko vadīja Pauls Kovaļevskis. Bet pēc viņa pārcelšanās uz Kopenhāģenu visus baltiešus apvienoja vienā grupā — *Baltischer Arbeitskreis*, kuru turpmāk vadīja Dr. Heincs Išreits (*Heinz Ischreyt*).

BfHA izdevumu posteņos jau no paša darbības sākuma bija nodaļa – stipendiāti. Pirmajos darbības gados Austrumeiropas bēgļu stipendiātu skaits bija ap 15, līdz tas nākamajos gados pieauga līdz 30 stipendiātiem gadā. Kopā izmaksāto stipendiju summa gadā bija caurmērā 26 000 DM.⁶

BfHA vadīja profesors Dr. Gerhards fon Mende (*Gerhardt von Mende*), vācbaltietis, kurš bija dzimis Rīgā (1904). Otrajā pasaules karā viņš strādāja Austrumu ministrijā un bija atbildīgs par “turku tautām”. Pēc kara G. fon Mende kādu laiku konsultēja angļus Kaukāza tautu lietās, tad amerikāņus. 1951. gadā viņš pārgāja jaunās Rietumvācijas dienestā. G. fon Mende prata arī latviešu valodu⁷. Viņa vietnieks bija Valters Konrādi (*Walter Conradi*), dzimis 1910. gadā. Arī viņš bija vācbaltietis, kurš pirms pārcelšanās uz Vācijas rēihu 30. gadu sākumā dzīvoja Jelgavā. Kara laikā viņš strādāja Ārlietu ministrijas Radio raidījumu nodaļā⁸. *BfHA* pamatdarbā 60. gadu sākumā bija 12 darbinieki.

Bez darbiniekiem pamatdarbā un pētniecības dienesta līdzstrādniekiem *BfHA* katrā ārzemnieku grupā bija sava “uzticības persona” (*Vertrauensperson, Gewährsperson*), kura bija arī atalgota un no kuras sagaidīja, ka tā sniegs ziņas par grupā notiekošo (vai nu regulāri, vai arī pēc pieprasījuma). Latviešu grupā “uzticības persona” bija Pauls Kovaļevskis. Pēc viņa pārcelšanās uz Kopenhāģenu latviešu grupā

³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes – PA AA (Ārlietu ministrijas politiskais arhīvs), S-20, 105743. Aufgaben des Büros für Heimatvertriebene Ausländer (22.09.1955). Te arī jānorāda, ka visi Rietumvācijas slepenie dienesti līdz 1955./1956. gadam bija pakļauti ASV specdienestu kontrolei.

⁴ Turpat.

⁵ PA AA, S-20, 105785. Aktenvermerk, Unterredung mit Herrn Dr. Nollau, BfV (12.11.1956).

⁶ Par stipendiātiem tuvāk sk. PA AA, S-20, 105780.

⁷ *Baltisches Biographisches Lexikon digital*. Pieejams: <http://bbl-digital.de/eintrag/Mende-Gerhardt-Roman-v.-1904-1963/> (07.06.2016.). Par G. fon Mendes darbību pirms pāriešanas Rietumvācijas dienestā sk. Centrālās izlūkošanas pārvaldes (CIP) (*Central Intelligence Agency – CIA*) arhīvu, pieejams: <https://www.cia.gov/library/readingroom/document/519697e9993294098d50c4d9> (30.05.2020.).

⁸ Hürter et al. 2000, 383.

“uzticības personas” vietu vairs neatjaunoja. No P. Kovaļevska sarakstes ar *BfhA* nav redzams, ka viņš būtu sniedzis sensitīvas ziņas par latviešu grupu un noskaņojumu tajā⁹. (Turpretī, piem., ir saglabājušies daudzi rakstiski igauņu pārstāvja ziņojumi, kurus sniedza pulkvedis Ludvigs Jakobsens¹⁰.) Cits jautājums ir par P. Kovaļevska regulāro ciemošanos *BfhA*. Par šīm apspriedēm ziņu nav.

Latvieši, resp., Latviešu centrālā komiteja (LCK), tuvākus sakarus ar *BfhA* uzņēma 1953. gada sākumā, kad *BfhA* vadītājs uz LCK biroju Augustdorfā nosūtīja savu pārstāvi, lai tas ar LCK vadītāju pulkvedi Vili Janumu izrunātu iespējamās sadarbības jautājumus un LCK izteiktos par saviem uzdevumiem un vēlmēm¹¹. Kā no dokumentiem redzams, tad *BfhA* nebija nekāds liels palīgs latviešu kultūras jautājumu risināšanā. *BfhA* drīzāk izrādījās par starpnieku, kas latviešu pārstāvjiem izkārtoja piekļuvi dažādām Rietumvācijas ministrijām. Piem., LCK priekšsēdim vajadzēja izkārtot tikšanos ar t. s. Blanka biroju, kas slepenībā veica Rietumvācijas armijas dibināšanas priekšdarbus¹². Vienīgais redzamais finansiālais atbalsts latviešu darbībai bija atbalsta izkārtošana laikrakstam *Latvija*¹³. Tas bija nozīmīgs līdzeklis cīņā pret komunistu diversiju Rietumvācijas latviešu sabiedrībā. Svarīgi pieminēt arī, ka *BfhA* sedza pusi no Eiropas Latviešu jaunatnes apvienības 1. un 2. kongresa izdevumiem 1954. un 1955. gadā¹⁴. Citādi *BfhA* regulāri atbalstīja starpnacionālās organizācijas, kā, piem., Baltiešu kopību Vācijā (*Baltische Gesellschaft in Deutschland*) u. c.

Svarīga bija *BfhA* sadarbība ar LCK ziņu apmaiņas jomā, sevišķi nozīmīga sākuma gados, kad abas puses apmainījās ar ziņām par

personām (latviešu pavalstniekiem) Rietumvācijā neatkarīgi no tā, no kuras puses nāca iniciatīva. Šo sadarbību no LCK puses parasti kārtoja Vilis Hāzners (līdz 1956. gadam). Pēc 1955./1956. gada sadarbība sevišķi izvērās Padomju Savienības repatriācijas politikas pasākumu apspriešanā un, sākot ar 1960. gadu, t. s. kultūras sakaru novērošanā.

BfhA neapšaubāmi veidoja, lai varētu uzturēt sava veida kontroli pār Rietumvācijā palikušajiem Austrumeiropas bēgļiem. Ja *BfhA* “izkārtne” arī bija runa par atbalstu Austrumeiropas bēgļiem kultūras jautājumos, tad tas bija drīzāk tāpēc, lai slēptu tiešos *BfhA* uzdevumus. Ka *BfhA* bija aukstā kara iestāde, to labi parāda *BfhA* nodaļas Pētniecības dienesta darbība. Tāpat to skaidri dokumentē *BfhA* sadarbība ar ASV slepenajām un pusslepenajām institūcijām Rietumvācijā, kas no Rietumvācijas teritorijas un tajā veica slepenas pretkomunistiskas darbības. Centrālās izlūkošanas pārvaldes (CIP) (*Central Intelligence Agency – CIA*) akcijas ar segvārdiem *AEFREEMAN* (mērķis: stiprināt pretestību pret komunismu un vājināt padomju režīmu Baltijas valstīs), *AEFLAG* (vērsta uz Latvijas PSR gan slepeni, gan citu ziņu iegūšanai), *AECOB/ZRLYNCH* (operācijas aģentu nogādāšanai uz Latviju un izvešanai no tās) bija vērstas no Rietumvācijas uz Baltiju, bet akcijas *AEMARSH* un *TPTONIC* risināja Rietumvācijā uz vietas (par to sk. tālāk)¹⁵. Tāpat *BfhA* politisko darbu labi dokumentē iesaistīšanās PSRS un citu Austrumbloka valstu repatriācijas politikas apkarošana.

Kad 1964. gadā sākās *BfhA* likvidēšanas process, visi materiāli, kas attiecās uz *BfhA* un Vācijas Federālā satversmes aizsardzības biroja sadarbību, kopā ar dokumentiem par “emigrantu kartotēku” nonāca *BfV* rīcībā¹⁶. Tomēr dokumenti, kas attiecās uz *BfhA* neoficiālo sadarbību ar ASV dienestiem Rietumvācijā, kaut sadarbība bija noteikta 1955. gada darbības vadlīnijās, nav nonākuši Ārlietu ministrijas arhīvā.

⁹ P. Kovaļevska sarakste ar *BfhA* atrodama: PA AA, S-20, 111481.

¹⁰ Sk. PA AA, S-20, 105727.

¹¹ Latviešu trimdas arhīvs Minsterē (LTAM), LCK dokumenti, LCK juridiskās nozares vadītāja sarakste 1954–1956, von Mende an Janums (03.02.1953). Dokumenta noraksts PA AA, S-20, 105725.

¹² PA AA, S-20, 105725; LCK an Conradi (25.11.1954).

¹³ Sk. PA AA, S-20, 105708.

¹⁴ PA AA, S-20, 105725; Conradi an Ozoliņš (06.08.1954); Conradi an LCK (28.07.1955).

¹⁵ *Research Aid: Cryptonyms and Terms in De-classified CIA Files Nazi War Crimes and Japanese Imperial Government Records Disclosure Acts*. 2007.

¹⁶ PA AA, S-20, 105724; Conradi an Auwärtiges Amt (16.03.1964).

Padomju Savienības repatriācijas politika Rietumvācijā

Komiteju par atgriešanos Dzimtenē PSRS izveidoja 1955. gada martā Austrumberlīnē. Šādu plānu KGB (krievu val. – *Комитет государственной безопасности*, latv. val. – Valsts drošības komiteja, VDK) Maskavā jau bija izvirzījusi 1953. gadā, bet atbalstu šī ideja guva tikai 1955. gadā, kad plānus par Komitejas par atgriešanos Dzimtenē izveidi 6. janvārī apstiprināja PSKP Centrālkomitejas Prezidijs un PSRS Ministru Padome. Komitejai pēc KGB plāniem bija divi uzdevumi. Oficiāli Komiteju dibināja, lai tā veicinātu PSRS pilsoņu atgriešanos dzimtenē. Tāpēc arī Komitejai piešķīra sabiedriskās organizācijas statusu. Tomēr Komitejas īstais uzdevums bija ievākt ziņas par emigrantu/bēgļu organizācijām (galvenokārt Rietumvācijā) un to aktivitātēm, kā arī veicināt šo organizāciju iziršanu/sašķelšanu. 1955. gada 7. aprīlī *Pravda* ziņoja par Komitejas dibināšanu un Komiteju raksturoja kā neatkarīgu sabiedrības iniciatīvu. Tomēr Komitejai būtībā vajadzēja darboties kā KGB “pagarinātai rokai” Vācijā. Komiteja pazīstama arī ar nosaukumu “Mihailova komiteja”. Nosaukuma pamatā ir Komitejas priekšsēdētāja ģenerālmajora uzvārds – Nikolajs Filipovičs Mihailovs.¹⁷

Komiteja, sākot ar 1955. gada aprīli, sāka izlaist savu avīzi *Par Atgriešanos Dzimtenē* – vispirms krievu valodā, bet jūlijā – arī ukraiņu, gruzīnu, uzbeku, igauņu, lietuviešu un latviešu valodā. Tāpat vasarā savu darbību uzsāka arī raidītājs *Par atgriešanos Dzimtenē*, katru dienu plkst. 19.00 raidot krievu, ukraiņu un citās valodās.¹⁸

Lai savai darbībai repatriācijas jomā gūtu kādus lielākus panākumus, PSRS Augstākās Padomes Prezidijs 1955. gada 17. septembrī izdeva dekrētu *Par padomju pilsoņu amnestēšanu, kas 1941.–1945. gada Lielā Tēvijas kara periodā sadarbojušies ar okupantiem*¹⁹.

Repatriācijas politikas iedzīvināšana Rietumvācijā bija ne tikai PSRS pasākums. Šajā

politikā tika iesaistītas arī citas Austrumu/padomju bloka valstis. Tā šāda veida komitejas 1955. gadā vēl tika izveidotas Polijas Tautas Republikā, Ungārijas Tautas Republikā, Rumānijas Tautas Republikā, Bulgārijas Tautas republikā, Čehoslovākijas Sociālistiskajā Republikā un Albānijas Tautas Republikā. Šajās zemēs tāpat pieņēma amnestijas likumus, kas līdzinājās PSRS 1955. gada 17. septembra amnestijas likumam. Tā bija “koncertēta” akcija, kurā pirmo vijoli nepārprotami spēlēja PSRS. (Tomēr tas vēl nenozīmēja, ka politikā iepretim Rietumvācijai šīm satelītvalstīm nevarēja būt savas speciālās intereses.)

Padomju Savienības politikā iepretim Rietumvācijas politikai 1955./1956. gadā redzamas vairākas stratēģijas, lai mēģinātu gūt iespaidu uz Rietumvācijas politikas lēmumiem. Šā raksta uzdevums nav iedziļināties šajās stratēģijās. Piemēra pēc varam pieminēt Ņikitas Hruščova 1955. gadā priekšplānā izvirzīto “miermīlīgās līdzaspastāvēšanas politiku”, tēzi par divu Vācijas valstu pastāvēšanu, Rietumvācijas uzņemšanu Ziemeļatlantijas līguma organizācijā (NATO), Rietumvācijas un PSRS diplomātisko attiecību nodibināšanu, kas nozīmēja PSRS vēstniecības atvēršanu Bonnā, kā arī Rietumvācijas vēstniecības atvēršanu Maskavā, Rietumvācijas un PSRS sarunas Maskavā u. c.

Austrumeiropas bēgļu skaits Rietumvācijā 1955. gadā bija aptuveni 220 000. No tiem 36 671 bēglis bija no PSRS teritorijām, to skaitā 23 360 no Baltijas valstīm un 13 311 no agrākās pirmskara PSRS teritorijas²⁰. Runas par 100 000 Rietumvācijā “aizturētajiem” padomju pilsoņiem bija tiešs un apzināts PSRS valdības pārspīlējums²¹.

Pat ja padomju pilsoņu skaits, kurus PSRS puse deklarēja par savējiem, nebija liels vai sevišķi nozīmīgs, padomju pusei tomēr svarīgi bija panākt iespaidu uz Rietumvācijas valdību (iejaukšanos tās darbā), bēgļu grupās radīt nedrošības sajūtu un neuzticību iepretim

¹⁷ Zalkalns 2014, 84–87.

¹⁸ Turpat, 112–115.

¹⁹ Turpat, 78–81; BA, B 136/6499; von Mende an Bundeskanzleramt (15.10.1955).

²⁰ Bundesarchiv – BA (Vācijas Federālais arhīvs), B 150/3540-2, Ausländer mit sowjetischer Staatsangehörigkeit im Bundesgebiet (19.09.1955).

²¹ Šo jautājumu padomju puse izvirzīja sarunās (13.09.1955.) ar Rietumvācijas valdības delegāciju, kas viesojās Maskavā 09.–13.09.1955.

Rietumvācijas valdībai, kā arī mēģināt graut šo grupu kopību.

Komiteja latviešu bēgļiem piesūtīja savu izdevumu *Par Atgriešanos Dzimtenē*, radioidījumos mutvārdiem mēģināja ietekmēt bēgļus, rīkoja vēstuļu akcijas, daudziem piesūtīt "privāta rakstura" vēstules, kā arī Rietumvācijā aktivizēja savu "aģentu" jeb simpatizētāju tīklu, lai tas latviešu centros paustu Komitejas ideoloģiju, resp., vērstos pret bēgļu grupas vadošajām personām.

Komitejas vadītājs N. Mihailovs vērsās pie "padomju pilsoņiem" ne tikai ar uzsaukumiem savā avīzē un radioprogrammā ar aicinājumu atgriezties mājās, bet arī ar oficiāliem iesniegumiem pie Rietumvācijas valdības. 1955. gada 30. oktobrī vēstulē iekšlietu ministram Gerhardam Šrēderam (*Gerhard Schröder*, 1910–1989) tika izteikta prasība, ka Rietumvācijas valdībai jāatver robežas un jāļauj visiem padomju pilsoņiem atgriezties mājās.

Šo vēstuli apsprieda Rietumvācijas resoru konferencē 1955. gada 7. novembrī, kurā piedalījās Ārlietu ministrijas, Iekšlietu ministrijas, Bēgļu ministrijas, kā arī Tieslietu ministrijas pārstāvji. Uzskats bija, ka kaut kādam sabiedriskas organizācijas ģenerālim nav oficiāli jāatbild, bet to darīs Iekšlietu ministrija ar paziņojumu Rietumvācijas valdības oficiālajā izdevumā²².

Atbildes pirmajā punktā Iekšlietu ministrija izskaidroja, ka Rietumvācijā palikušie bēgļi pēc kara nav izmantojuši *UNRRA* un *IRO* organizētās repatriācijas akcijas un brīvprātīgi palikuši Rietumvācijā. "Ar to viņi zaudēja savu *DP* statusu un atrodas Rietumvācijā, pamatojoties uz savu brīvo izvēli." Otrajā punktā tika uzsverts, ka šīs personas laika gaitā ir ieguvušas pasēs, pamatojoties uz Londonas vienošanos (15.10.1946.) un Starptautisko vienošanos par bēgļu tiesībām (28.07.1951.). Atbildes trešajā punktā tika akcentēts, ka Rietumvācijas valdība nevienam neliek ceļā šķēršļus atstāt Rietumvācijas teritoriju un ka tā ir katra bēgļa individuālā izvēle, vai atgriezties mājās vai palikt Rietumvācijā.

Diskusijās par atbildes vēstuli ģenerālim N. Mihailovam izskatīja arī jautājumu, vai

Padomju Savienība, kad tai būs vēstniecība Bonnā, varēs atsaukties uz to, ka tā ir Rietumvācijā dzīvojošo krievu bēgļu / PSRS bēgļu tiesību aizstāve (*Schutzmacht*). Atbilde bija šāda: "Personas, kuras bauda Bēgļu tiesību konvencijas aizstāvību un kuriem kā politiskajiem bēgļiem atzīta šīs konvencijas piemērošana, tagad vairs nebauda savas agrākās valdības/valsts aizstāvību. Aizstāvību par šiem īstajiem bēgļiem PSRS vairs nevar uzņemties. (Visiem bēgļiem ir pasēs sakarā ar Londonas vienošanos.)"²³

Šos Rietumvācijas Iekšlietu ministrijas izteiktos principus apstiprināja arī Bēgļu ministrijas vadītājs profesors Dr. Teodors Oberlenders (*Theodor Oberländer*), tiekoties ar bēgļu pārstāvjiem 1955. gada novembra beigās²⁴. Tāpat par šiem principiem vēlāk, 1956. gadā, Rietumvācijas Ārlietu ministrija izteicās arī dažādās notās PSRS vēstniecībai Rietumvācijā.

Kā jau pēc ģenerāļa N. Mihailova neveiksmīgā mēģinājuma bija sagaidāms, turpmāk runāšanu par repatriācijas politikas jautājumiem politiskajā līmenī Rietumvācijā pārņēma PSRS vēstniecība Bonnā. Tā PSRS vēstnieks Bonnā Valeriāns Aleksandrovičs Zorins vai viņa padotie Rietumvācijas valdībai no 1956. gada 9. marta līdz 1956. gada 9. oktobrim iesniedza pavisam 11 notas (vai cita veida dokumentus) padomju pilsoņu repatriācijas jautājumos²⁵. (Svarīgākās notas reizē arī publicēja Komitejas avīzē *Par Atgriešanos Dzimtenē*.)

Šajos dokumentos tika izteiktas vispārējas prasības pēc padomju pilsoņu repatriācijas, prasības laist uz dzimteni Rietumvācijas cietumos ieslodzītos un psihiatriskās slimnīcās mītošos padomju pilsoņus, PSRS vēstniecībai Bonnā izsniegt padomju pilsoņu adreses, pieļaut vēstniecības darbiniekiem apmeklēt padomju pilsoņus viņu dzīvesvietās un, visbeidzot, neturēt padomju pilsoņus ieslodzītus bēgļu nometnēs. Pēc diplomātisko notu apmaiņām abas puses

²³ BA, B 150/3540, Vermerk: Ressorbesprechung über die Behandlung des an den Herrn Bundesminister des Innern gerichteten Briefes des Generals Michailow, Vorsitzender des "Komitee für die Rückkehr in die Heimat" (11.11.1955).

²⁴ *Latvija* (03.12.1955.).

²⁵ Visi šie iesniegumi un vācu atbildes apkopotas: BA, B 150/3540-1.

²² *Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung* (15.11.1955).

varēja vienoties par trim punktiem: cietumos ieslodzīto un psihiatriskajās slimnīcās esošo personu repatriāciju, kā arī par padomju pilsoņu adrešu izsniegšanu padomju iestādēm, ja attiecīgās personas piekrīt.

Tā Rietumvācijas valdība 1955. gada nogalē deva atļauju cietumos ieslodzītajiem padomju pilsoņiem izvēlēties – vai nu atgriezties dzimtenē, vai arī turpināt izciest sodu Rietumvācijas cietumos. Līdz 1956. gada vidum 65 ieslodzītie, to vidū arī divi latvieši, bija izteikušies par repatriāciju uz PSRS²⁶.

Psihiatriskajās slimnīcās 1955./1956. gadā atradās 653 Austrumeiropas bēgļi. Ar laiku jautājums nokārtojās pats no sevis un neviens netika repatriēts ne uz PSRS, ne uz kādu citu Austrumu bloka valsti²⁷.

Bēgļu adrešu jautājumā Rietumvācijas valdība PSRS pusei izrādīja zināmu pretimnākšanu, atļaujot adreses vēstniecībai izdot, ja attiecīgā persona tam piekrīt. Padomju vēstniecība Rietumvācijas valdībai piegādāja adrešu sarakstus²⁸, kurus tad attiecīgās Vācijas iestādes pārbaudīja. Par pārbaūžu rezultātiem ziņoja padomju vēstniecībai. Ja atradās kāda no padomju sarakstos esošajām personām un tā bija devusi savu piekrišanu adreses nodot tālāk vēstniecībai, tad padomju pārstāvjiem atļāva apmeklēt šīs personas, bet tikai kāda vācu ierēdņa vai ANO Augstā komisāra (bēgļu jautājumos) pārstāvja pavadībā. Visbeidzot, lai iegūtu skaidrību par to, vai kāda persona brīvprātīgi repatriējas vai ne, repatriantiem bija jāaizpilda vācu valdības divas sagatavotas anketas, kurās viņi apstiprināja, ka repatriēšanās notiek pēc brīvas gribas²⁹. Tā Rietumvācijas

valdība bija rūpējusies par bēgļu tiesiskā statusa nodrošināšanu, kā arī ierobežojusi PSRS pārstāvjiem tiešo piekļuvi bēgļiem.

Līdz ar PSRS vēstnieka V. Zorina atgriešanos Maskavā 1956. gada vidū beidzās arī PSRS spiediens uz Rietumvāciju diplomātiskajā laukā.

Kad 1955. gadā Austrumberlīnē darbību uzsāka Komiteja, G. fon Mende un viņa birojs bija tā institūcija, kas ziņoja par Komitejas darbību, noskaņojumu bēgļu grupās un ieteica valdībai pasākumus, kas būtu veicami, lai pret darbotos Mihailova komitejas propagandai, bēgļu grupās saglabājot mieru un uzticību Rietumvācijas patvēruma tiesību politikai. Pirmo ziņojumu par Mihailova komiteju *BfHA* rakstīja 1955. gada 11. maijā³⁰. Latviešos/baltiešos satraukuma neesot, jo avīze *Par Atgriešanos Dzimtenē* iznākot krievu valodā³¹. Situācija saasinājās ar vasaru, kad avīze *Par Atgriešanos Dzimtenē* sāka iznākt arī nekrievu valodās (latviski – *Par Atgriešanos Dzimtenē*), bet jo sevišķi ar septembri, kad PSRS Ministru Padomes priekšsēdētājs maršals Nikolajs Bulgaņins bija apgalvojis (13.09.1955.), ka Rietumvācijā aizturot 100 000 padomju pilsoņu, kas dzīvo necilvēcīgos apstākļos un grib atgriezties mājās. Šis apgalvojums bēgļos radīja bailes, ka tos varēšot piespiedu kārtā repatriēt uz PSRS un ka sarunās Maskavā viņi esot iztirgoti apmaiņā pret vācu karagūstekņiem.

Tā, sākot ar septembra vidu, G. fon Mendem bija darba pilnas rokas. Nākamajos mēnešos viņš piedalījās daudzās ministriju sēdēs. Ziņoja par Mihailova komitejas aktivitātēm, tās iespaidu uz bēgļu grupām un nāca ar saviem ieteikumiem, kas būtu darāms, lai kontrolētu propagandas izplatīšanu un mazinātu propagandas iespaidu uz bēgļu sabiedrībām. 1956. gada vasarā G. fon Mende bija sagatavojis apjomīgu analītisku darbu par ārvalstu repatriācijas politiku Rietumvācijā: *Padomju Savienības un tautas demokrātiju repatriācijas akcijas un to politiskais un psiholoģiskais iespaids uz no dzimtenes padzītajiem*

²⁶ Skaits aprēķināts pēc padomju notās minētajiem datiem. BA, B 136/6499, Auswärtiges Amt, Verbalnote (18.10.1956).

²⁷ BA, B 150/3546, Auswärtiges Amt an Herrn Bundesminister des Innern (10.07.1956), Der Bundesminister des Innern an die Herrn Innenminister der Länder (20.06.1959).

²⁸ BA, R 136/6499, Auswärtiges Amt an Herrn Bundesminister des Innern (26.09.1956) (sarakstā 3013 vārdi); BA, B 150/3540-1, Der Bundesminister des Innern an Auswärtiges Amt (23.08.1957) (sarakstā 4043 vārdi).

²⁹ BA, B 150/3537, Der Bundesminister für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte an alle Landesflüchtlingsverwaltungen (29.02.1956), pielikumi Nr. 1 un Nr. 2.

³⁰ BA, B 136/6486, BfHA an Bundeskanzleramt (11.05.1955).

³¹ Pirmā analīze par laikraksta iespaidu uz latviešu sabiedrību bija par Diseldorfas latviešiem. PA AA, S-20, 105785, Aktenvermerk (25.04.1955).

ārzemniekiem Vācijas Federatīvajā Republikā³². Pētījumam bija šādas nodaļas:

- Ārzemnieku skaits, sociālā struktūra un iesaistīšanās saimnieciskajā dzīvē.
- Austrumu politiskā emigrācija kā objekts psiholoģiskajā karā.
- Padomju Savienības nostāja iepretim emigrācijai no PSRS.
- Pašreizējās repatriācijas akcijas psiholoģiskā sagatavošana.
- Repatriācijas propagandas darba veids un norise.
- Repatriācijas propagandas skaitliskie rezultāti.
- Repatriācijas akcijas politiskie un psiholoģiskie mērķi.
- VFR nostāja repatriācijas jautājumā.
- Repatriācijas akcijas psiholoģiskais un politiskais iespaids uz bēgļiem.
- Pašas emigrācijas spertie soļi pret repatriācijas propagandu.

Pirmajā darbības gadā Komitejai Rietumvācijā bija bijuši savi panākumi. Līdz 1956. gada augustam Rietumvācijā bija oficiāli reģistrēti kādi 153 repatrianti, kas bija atgriezušies PSRS³³. Šos skaitļus vācu iestādes neuzskatīja par precīziem, jo bija arī iespēja doties mājās uz PSRS caur Austrumberlīni. Šīs personas neparādījās Rietumvācijas statistikā. Toties padomju puses minētais repatriantu skaits bija 350 personas³⁴. (Šis skaits arī pārņemts kādā NATO statistikā uz 1956. gada septembri³⁵.) Repatriantu starpā latviešu skaits bija mazs – kādas septiņas personas. Ar nākamo gadu repatriantu skaits strauji samazinājās, un 1958. gadā vēl tikai kādas desmit personas

bija aizbraukušas uz PSRS. Nākamajos gados – vēl tikai divas vai trīs personas gadā³⁶.

Neskatoties uz repatriantu skaita samazināšanos līdz maznozīmībai, Birojs no dzimtenes padzītajiem ārzemniekiem (*BfHA*) savu darbu attiecībā uz PSRS repatriācijas akcijām turpināja. Lasīja avīzi *Par Atgriešanos Dzimtenē*, klausījās Mihailova komitejas radio radījumus un, kad bija kaut kas svarīgs, kas skāra arī Rietumvācijas intereses, ziņoja par to valdībai, vai arī tas notika ar Vācijas Federālā satversmes aizsardzības biroja starpniecību, piem., par VFR kanclera Konrāda Adenauera (*Konrad Adenauer*) apvainošanu laikrakstā *Dzimtenes Balss*³⁷.

BfHA vadītājs G. fon Mende sava pārskata par Austrumbloka valstu repatriācijas politiku pēdējā nodaļā norādīja uz pašu emigrantu grupu pasākumiem, kas vērsti pret repatriācijas akcijām un komunisma propagandu. LCK vadība Rietumvācijā dzīvojošajiem latviešiem ieteica ignorēt Komitejas piesūtītos materiālus (galvenokārt tā bija avīze *Par Atgriešanos Dzimtenē*). Ieteica vai nu tos iznīcināt, vai arī sūtīt atpakaļ. Tāpat ieteica izvairīties no kontaktiem ar padomju emisāriem (aģentiem). Par notiekošo padomju propagandas darbā izsmeloši ziņoja savā laikrakstā *Latvija*.

Tomēr šajā periodā (1955/1956) jāievēro viens speciāls aspekts – kāda duča Rietumvācijā dzīvojošo latviešu organizāciju pārstāvju iesaistīšanās CIP darbā. Bez jau iepriekš minētajiem CIP projektiem (*AEFREEMAN*, *AEFLAG*, *AECOB/ZRLYNCH*) te jāizceļ projekts *AEMARSH*, kura darbības laiks bija no 1953. līdz 1959. gadam. Šim projektam kā piesegorganizācija noderēja Latviešu kultūras institūts ar adresi ASV (CIP segvārds *AEMINX*), kas formāli bija iesaistīts latviešu nacionālās kultūras saglabāšanā un attīstīšanā, materiālu par latviešu nacionālo dzīvi vākšanā, kā arī kam bija jārūpējas par ārpus dzimtenes dzīvojošo latviešu fizisko, garīgo un

³² BA, B 136/6499, Die Repatriierungsaktion der Sowjetunion und der Volksdemokratien und ihre politischen und psychologischen Rückwirkungen auf die heimatvertriebenen Ausländer in der Bundesrepublik (bez datuma). Manuskriptam ar pielikumiem bija 103 lpp. (kopija arī fondā BA, B 150/3540-1).

³³ BA, B 150/3537-1, Zahlen der nichtdeutschen Flüchtlinge in der Bundesrepublik und der Repatriierten (17.10.1956).

³⁴ BA, B 150/3537-1, Repatriierung von ausländischen Flüchtlingen und heimatlosen Ausländern (11.10.1956).

³⁵ Zalkalns 2014, 103. lpp., 103. piezīme.

³⁶ Tā, piem., 1961. gadā, pēc Ārzemnieku centrālā reģistra datiem, bija repatriējušās divas personas, 1964. gadā tāpat divas personas. Visi dati: BA, B 106/24946.

³⁷ BA, B 136/6486, Bundesamt für Verfassungsschutz an Herrn Bundesminister des Innern (27.11.1959).

morālo vērtību nodrošināšanu un saglabāšanu. (Šajā projektā no Rietumvācijā dzīvojošiem latviešiem, kuri ieņēma vadošus amatus latviešu organizācijās, bija iesaistīti Aleksandrs Burmeisters, Jānis Cīrulis, Vilis Hāzners un Herberts Zāgars.) Turklāt Rietumvācijā CIP vēl īstenoja akciju *TPTONIC*, kas attiecās uz Nacionālās komitejas brīvai Eiropai (*National Committee for a Free Europe*) darbību. Sakaru persona šajā projektā bija pulkvedis Vilis Janums, kurš vadīja LCK un bija arī *Daugavas Vanagu* Centrālās valdes priekšsēdis. Viņam šai projektā bija CIP segvārds *AECANOE-3*, un savus ziņojumus centrālei viņš parakstīja ar segvārdu Jānis. Šajā ziņotāja lomā V. Janums bija no 1957. līdz 1961. gadam.

Kaut gan pēc apraksta *AEMARSH* projekts varēja izskatīties pēc tāda, kas kaut ko varēja veikt pret padomju repatriācijas politiku Rietumvācijā, tomēr no dokumentiem redzams, ka šajā virzienā nekas nav noticis. Toties V. Janums savā CIP projektā nepārprotami vērsās pret padomju repatriācijas politiku un komunistiskām aktivitātēm Rietumvācijā, mēģinot atklāt komunistu aģentus un simpatizētājus latviešu trimdas sabiedrībā. Viņa lietā saglabājušies vairāki ziņojumi par vērsanos pret komunistiskiem strāvojumiem. Piem., ziņojumi par Augustu Kalniņu Minsterē, kurš bija ciemojies Austrumberlīnē Mihailova komitejā (*Operācija: Minstere 1, 09.–14.08.1957., Operācija: Minstere 2, 24.–26.08.1957.*), un ziņojumi par A. Kalniņa viesošanos Latvijā 1960. gadā (12.07. un 12.10.)³⁸. Te vēl jāpiemin, ka, strādājot LCK, viņam bija izveidoti divi dokumentu vāki ar uzrakstu *Janums. Slepni*. Tajos bija ziņojumi par novērotām komunistiskām aktivitātēm latviešu sabiedrībā un arī minēti konkrēti personu vārdi, kuras uzskatīja par iespējamiem padomju aģentiem. Visas šīs ziņas nosūtīja uz kādas amerikāņu organizācijas adresei Minhenē. Tas notika, sākot ar 1954./1955. gadu. Šo ziņu sniegšanu amerikāņu puse atbalstīja finansiāli³⁹.

³⁸ Pieejams: <https://www.cia.gov/library/reading-room/document/51966ecd993294098d50b113> (30.05.2020.).

³⁹ 1970. gada vasarā šā raksta autors sāka strādāt LCK. Kad viņš kopā ar jauno LCK vadītāju Ādolfu Šildi pārņēma biroja telpas, viņi iepazinās arī ar tur esošajiem dokumentiem. Kā pirmos K. Kangeris izšķīrstīja šos divus aktu vākus

Tomēr viens dokuments, kas saistīts ar komunistu aģentu un viņu simpatizētāju identificēšanu, Rietumvācijas LCK birojā bija saglabājies (sk. dokumentu šī raksta pielikumā). Tā ir instrukcija par “ziņu sniegšanu par personām, kas darbojas mūsu ienaidnieku uzdevumā”. Uz instrukcijas pamata “[novērošanas] punktu vadītājiem” (latviešu bēgļu noietnē vai kādā citā latviešu dzīvesvietā) vajadzēja sastādīt aizdomās turamo personu pazīmju sarakstu. Ziņas vienreiz mēnesī bija jānodod vai jānosūta “centram”. Cik tādu ziņotāju punktu pastāvēja, cik visa novērošanas akcija latviešu sabiedrībā bija centralizēta, pēc V. Januma slepeno aktu vāku pazušanas vairs nav iespējams pateikt. Ka sabiedrības novērošana un datu centralizācija notika, uz to norāda amerikāņu organizācijai nosūtītās ziņas. Labs pierādījums kādam speciāli vāktam aizdomās turēto aģentu sarakstam ir arī ziņojums Latviešu centrālās padomes (LCP) sesijā 1958. gada 4./5. janvārī Minsterē, kurā minēts, “ka Rietumvācijā ir zināmas ap 25 personas, par kurām ir aizdomas, ka tās latviešu vidū darbojas par labu komunistiem. [...] LCK par šo aģentu darbību ir informēta”⁴⁰. Arī ja 50. gadu otrā puse bija aukstā kara laiks, tad tomēr paliek jautājums, cik tīra no juridiskās puses bija šāda slepena datu vākšana, ja to veic sabiedriskā organizācija Latviešu tautas kopība Vācijā, kurā ietilpa LCP un LCK un kurai bija “juridiskas personas” statuss. (Bet, apkarojot komunistiskās aktivitātes, par šādiem aspektiem nerūpējās.)

Atkal jauna aktivitāte *Bfha* darbā parādījās 60. gada sākumā, kad Komiteja par atgriešanos Dzimtenē mainīja savu nosaukumu uz Komiteja repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs, reizē arī par jaunu definējot savus uzdevumus. Masveida

ar atzīmi *Janums. Slepni*, sīkāku iepazīšanos ar dokumentiem atliekot uz citu reizi. Tomēr tā nesanāca. Kad nākamo reizi viņš ieradās birojā, šie aktu vāki bija nozuduši. Vai tos bija paņēmis pats pulkvedis vai arī tie bija nodoti agrākajiem ziņu sniegšanas finansētājiem, K. Kangeris nemēģināja noskaidrot.

⁴⁰ *Latvija*, 3 (18.01.1958.). Līdz 1956. gadam LCK Informācijas nodaļu, kura arī apkopoja ziņas par komunistiskajām aktivitātēm latviešu sabiedrībā, vadīja Vilis Hāzners. Pēc viņa izceļošanas uz ASV šo darbu pārņēma pats V. Janums.

repatriācija bija atmesta, tās vietā liekot “ievērojamu emigrācijas sabiedrisku darbinieku” atgriešanos. Jauni elementi jaunajās nostādņēs bija arī “emigrantu organizāciju valdošās reakcionārās virsotnes atmakošana”, kā arī “pret Padomju Latviju lojālu grupu organizēšana ārzemēs”⁴¹. Papildus VFR Ārlietu ministrijā vēl ienāca plašs ziņojums no vēstniecības Maskavā, kurā analizēja Baltijas padomju republiku attiecības ar baltiešu emigrāciju. Ziņojuma beigās bija konstatējums:

*Tas ir acīmredzami, ka šādos apstākļos padomju puse uzskata par ļoti traucējošām pastāvošās baltiešu trimdas grupas, nemaz nerunājot par to, ka spēcīgais antikomunistiskais izstarojums, kas iziet no tām, ne bez pamata tiek uzskatīts par traucēkli saviem līdzāspastāvēšanas plāniem.*⁴²

Šo G. fon Mendes ziņojumu par Komitejas politikas maiņu Rietumvācijas Ārlietu ministrijā uzskatīja par tik nozīmīgu, ka to virzīja tālāk VFR pārstāvniecībai NATO Parīzē⁴³, kas ar šo ziņojumu iepazīstināja visas NATO dalībvalstu pārstāvniecības⁴⁴. Francijas pārstāvniecība NATO pievienoja tam savus uzskatus, un Komitejas repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs jaunie mērķi tika pārrunāti NATO Politiskās padomes sēdē 1960. gada 12. aprīlī, kurā ar saviem pienesumiem uzstājās arī ASV un Kanādas pārstāvji. Politiskajā padomē nolēma sekot attīstībai un vajadzības gadījumā par jaunu ziņot padomei⁴⁵.

Tāpat ar 1959./1960. gadu atkal pastiprinājās kontakti starp *BfHA* un LCK / V. Janumu. Vispirms *BfHA* bija jāievāc sīkākas ziņas par Omštedes (*Ohmstede*) bēgļu nometnē Oldenburgā notikušo (1958/1959), bet sevišķi par izdevumu *Laika Ritmos*, kurā asi kritizēja latviešu trimdas vadību Rietumvācijā⁴⁶. Tomēr galvenā interese nākamajos gados bija pievērsta A. Kalniņam Minsterē un Eduardam Alainim Memmingenē. Ziņas bija jāsaģādā Vācijas Federālajam satversmes aizsardzības birojam (*BfV*) un tā filiālei Minhenē (*Bayerisches Landesamt für Verfassungsschutz*), kurus interesēja naudas avoti, no kuriem abi kungi finansēja savus izdevumus: *Draugs* Minsterē (iznāca kopš 1961. gada) un *Daugava* (iznāca kopš 1962. gada).⁴⁷ Tāpat sevišķu interesi piesaistīja E. Alaiņa organizētais grupas brauciens uz Latviju 1962. gada jūlijā⁴⁸.

Kā zināms, šī jaunā Komitejas repatriācijas sekmēšanai un kultūras sakariem ar tautiešiem ārzemēs politika sāka darboties, pirmajos gados priekšplānā galvenokārt izvirzot “emigrantu organizāciju valdošās reakcionārās virsotnes atmakošanu”. Brošūra/grāmata *Kas ir Daugavas Vanagi?* latviešu valodā iznāca 1962. gadā, bet vācu valodā 1963. gadā.⁴⁹ Pēc *BfHA* lūguma savu slēdzienu par šo izdevumu 1963. gada februārī deva V. Janums, raksturojot to kā propagandas izdevumu, kas izdots vienīgi, lai kaitētu latviešu organizācijas *Daugavas Vanagi* tēlam un mērķiem⁵⁰. Šī bija

---

an Auswärtiges Amt, Änderung der sowjetischen Taktik gegenüber der Emigration aus der UdSSR (25.04.1960).

⁴¹ PA AA, (Zwischenlager) 1052 (SU 94.29), von Mende an Auswärtiges Amt (16.02.1960).

⁴² Turpat, Botschaft der Bundesrepublik Deutschland Moskau an Auswärtiges Amt, Verhältnis der baltischen Sowjetrepubliken zu der baltischen Emigration (09.03.1960).

⁴³ Turpat, Auswärtiges Amt an die Vertretung der Bundesrepublik Deutschland bei der Nordatlantikpakt-Organisation, Änderung der sowjetischen Taktik gegenüber der Emigration aus der UdSSR (05.03.1960).

⁴⁴ Turpat, Vertretung der Bundesrepublik Deutschland bei der Nordatlantikpakt-Organisation an Auswärtiges Amt, Änderung der sowjetischen Taktik gegenüber der Emigration aus der UdSSR (17.03.1960).

⁴⁵ Turpat, Vertretung der Bundesrepublik Deutschland bei der Nordatlantikpakt-Organisation

an Auswärtiges Amt, Änderung der sowjetischen Taktik gegenüber der Emigration aus der UdSSR (25.04.1960).

⁴⁶ PA AA, S-20, 105725; Janums an Conradi (06.03.1959).

⁴⁷ Turpat, V. Konrādī ziņojums profesoram [G. fon Mende] (29.08.1962.), kurā tiek atferētas abu satversmes aizsardzības biroju intereses.

⁴⁸ Turpat, Conradi an Janums (02.04.1962); Janums an Conradi (12.04.1962); Conradi an Janums (26.06.1962); Janums an Conradi (06.07.1962); Janums an Conradi (17.07.1962).

⁴⁹ Šim izdevumam vēlākos gados bija bijis savs iespaids uz tiesībsargājošām iestādēm, jo ap 250 bijušo latviešu karavīru Rietumvācijā tika saukti uz prokuratūrām uz iztaujāšanu par viņu pagātni un iespējamo saistību ar noziegumiem pret cilvēci un kara noziegumiem.

⁵⁰ Turpat, Janums an Büro für heimatvertriebene Ausländer (10.02.1963).

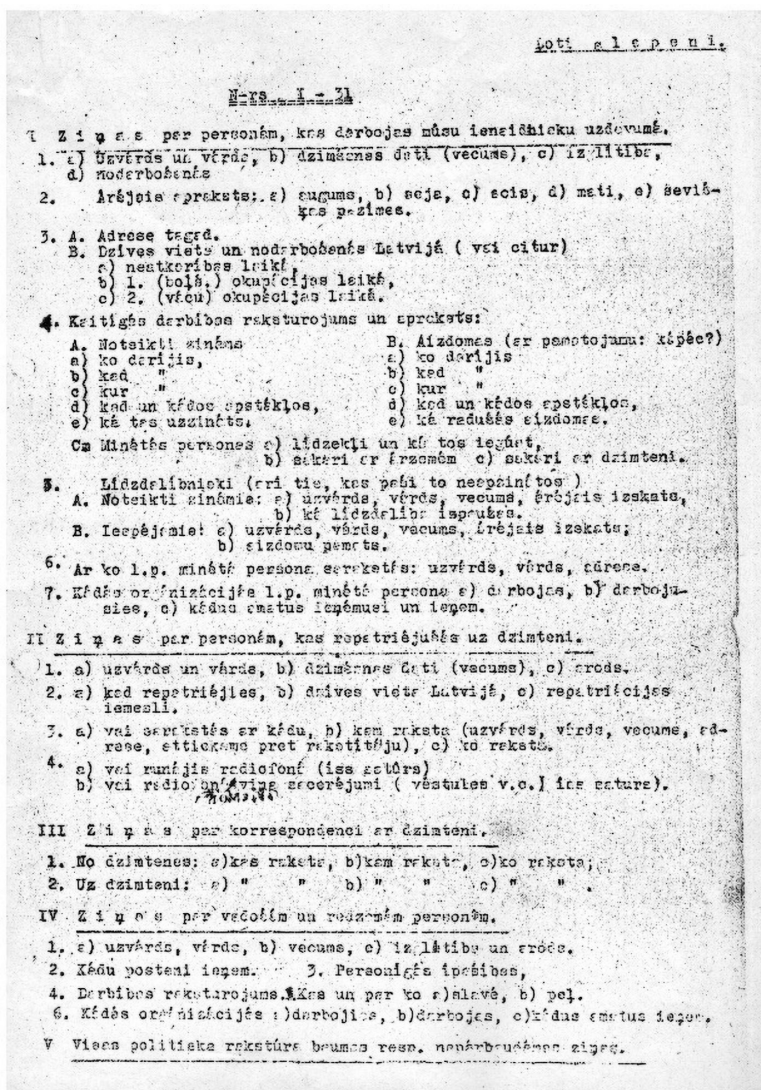
V. Januma pēdējā sarakstīšanās ar *Bfha* par komunistu propagandu un viņu mēģinājumiem infiltrēties Rietumvācijas latviešu trimdas sabiedrībā. 1963. gada beigās mira G. fon Mende, un jau 1964. gada pavasarī sākās *Bfha* likvidēšanas process.

Līdz ar to bija noslēgusies īpatnējas Rietumvācijas valdības izveidotas struktūras darbība. No vienas puses, *Bfha* vāca un publicēja informāciju par stāvokli un notikumiem atsevišķajās Austrumu bloka valstīs, šai darbī

izmantojot pašus Austrumeiropas bēgļus, no otras puses – *Bfha* uzraudzīja bēgļu grupas, tā sakot, no iekšienes, savu materiālu vākšanā izmantojot arī pašu bēgļu organizatoriskos un personāla resursus. Tā *Bfha* bija vērtīgs instruments aukstā kara laikā cīņā pret komunismu un komunistiskajām aktivitātēm bēgļu sabiedrībā, kā arī tas kalpoja Rietumvācijas ministrijām un Vācijas Federālajam satversmes aizsardzības birojam kā ļoti vērtīgs informācijas sniedzējs.

Pielikums

LCK Rietumvācijā “ļoti slepenās” instrukcijas 1. lpp. ziņu sniegšanai par personām, kas darbojas “mūsu ienaidnieku” uzdevumā. (Dokuments K. Kangerā privātajā kolekcijā.)

VĒRES

Arhīvi

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA) – Ārlietu ministrijas politiskais arhīvs

Bundesarchiv (BA) – Vācijas Federālais arhīvs

B 106 – *Bundesminister des Innern* – Federālais iekšlietu ministrs

B 136 – *Bundeskanzleramt* – Federālā kanclera pārvalde

B 150 – *Ministerium für Vertriebene, Flüchtlinge und Kriegsgeschädigte* – Padzīto, bēgļu un karā cietušo lietu ministrija

Central Intelligence Agency Archives – Centrālās izlūkošanas pārvaldes arhīvs

Special Collection, Nazi War Crimes Disclosure Act, CIA Name Files (Record Group 263):

– Vilis Janums

– Gerhard von Mende

Latviešu trimdas arhīvs Minsterē (LTAM) – LCK dokumenti

– LCK juridiskās nozares vadītāja sarakste 1954–1956

Publikācijas

Baltisches Biographisches Lexikon digital. Pieejams: <http://bbl-digital.de/eintrag/Mende-Gerhard-Roman-v-1904-1963/> (07.06.2016.).

Hürter, J.; Kröger, M.; Messerschmidt, R.; Scheidemann, C. (Bearb.) (2000) *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871–1945*, 1: A–F. Paderborn, München, Wien, Zürich : Ferdinand Schöningh.

Harmsen, H. (1958) *Die Integration heimatloser Ausländer und nichtdeutscher Flüchtlinge in Westdeutschland*. *Schriftenreihe der Deutschen Nansen-Gesellschaft e.V.*, 1. Augsburg : Hofmann-Druck.

Jacobmeyer, W. (1985) *Vom Zwangsarbeiter zum Heimatlosen Ausländer: Die Displaced Persons in Westdeutschland 1945–1951*. *Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft*, 65. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht.

Zalkalns, L. (2014) *Back to the Motherland: Repatriation and Latvian Èmigrés 1955–1958*. Stockholm : Stockholm University.

Summary

Kārlis Kangeris

Büro für heimatvertriebene Ausländer (1952–1964): Latvian Refugees in West Germany and their role in Functioning of the Office

The mass emigration from West Germany of World War II refugees ended in 1952. About 160 000 East European refugees stayed. In order to maintain an overview of the remaining refugees the West German government established the Büro für heimatvertriebene Ausländer” (BfhA) (Office for Exiled Foreigners). Its mandate was to “observe and report on the emigrants from the East – their organisations, their activities and outside connections– in the Federal Republic of Germany. and to maintain unofficial relations and coordination with US institutions, which work with emigrant representatives.” This West German office had two functions. The first was the “Research Service” which published regular reports about events and life in the Eastern Bloc countries. The second function was the observation of East European refugee groups in West Germany. To better accomplish these tasks, the BfhA sought and found help from “reliable persons” among the refugee groups.

The Latvian refugees under the leadership of the Latvian Central Committee (LCK) started to collaborate with the BfhV in 1953. Their cooperation increased markedly in 1955, when the USSR started to implement its repatriation policy in West Germany. In this area – especially to combat communist infiltration – the collaboration lasted until 1964 when the BfhV was closed.

Concurrently, the Latvian Central Committee also collaborated with US institutions, especially the Central Intelligence Agency; a cooperation which lasted until 1962.

From to 1955 to 1964 the BfhA was a valuable instrument in the Cold War offensive against communism and communist activities among refugees. It provided highly useful information to West German ministries and the Federal Office for the Protection of the Constitution. In the end the BfhA had become a typical Cold War institution, which, on the one hand, gathered and published information about the Communist bloc countries, while, on the other hand, it followed the activities of the East European refugees, assisted the German government and the refugee groups in their efforts to stop the repatriation policies, thus taking an active part in combating communism in the ideological battle of opposing world views.